

Landskaparna

Denna bok tillägnas Tore Artelius.

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT GES UT AV STIFTELSEN HALLANDS LÄNSMUSEER, KULTURMILJÖ HALLAND.

DETTA ÄR NR 11 I EN LÖPANDE SERIE.

POSTADRESS: KULTURMILJÖ HALLAND, BASTIONSGATAN 3, 302 43 HALMSTAD

TELEFON: 035-19 26 00, FAX: 035-19 26 26, E-POST: KANSLI@KULTURMILJOHALLAND.SE

REDAKTÖRER: ANDERS HÅKANSSON OCH CHRISTINA ROSÉN

ENGELSK SPRÅKGRANSKNING: ALAN CROZIER

LAYOUT OCH OMSLAG: ANDERS ANDERSSON, FOTO, SID 252: LENA TROEDSON

© 2011 KULTURMILJÖ HALLAND OCH RESPEKTIVE FÖRFATTARE.

FÖRFATTARNA ANSVARAR SJÄLVA FÖR ARTIKLARNAS INNEHÅLL.

ISSN 1102-7290

Innehåll

FÖRORD

Landskaparna – ett nätverk och en konferens	5
<i>Tore Artelius</i>	
Det förflutna var en annan plats	9
<i>Mattias Karlsson</i>	
Jordar – teknologi – aktörer	25
<i>Bertil Helgesson</i>	
Jakten på den försvunna trakten – vad jord och ord mände gömma	49
<i>Henrik Svensson</i>	
Den dolda dynamiken i en skifteskarta	73
<i>Ådel Vestbø-Franzén</i>	
Utjorden Bollarp i Vireda socken. Vardagsliv, jordbruk och försörjningsstrategier på ett 1500-talsnybygge i norra Småland	97
<i>Katarina Eriksson, Gunvor Gustafsson och Stig Welinder</i>	
Fäbodvallar som förändring.	127
<i>Lars Jönsson</i>	
En storgårds sociala och rituella topografi – exempel från Lockarp i Skåne	145
<i>Lena Beronius Jörpeland</i>	
Den medeltida gårdstomten i ett arkeologiskt perspektiv.	169
<i>Ulrika Rosendahl</i>	
Landskap i Nyland	183
<i>Johan Åstrand</i>	
Berget och staden – järnhantering och stadsgrundande i Jönköping	201
<i>Kathrine Stene</i>	
Utmärka – en “arena” for samfunnsutvikling i middelalder Massefangst av villrein og jernproduksjon i Øst-Norge	225
<i>Katalin Schmidt Sabo</i>	
”Är du en landskapare, lille vän?	245

Landskap i Nyland

* * *

Abstract: Landscape in Nyland

Nyland in southern Finland is an area that is thought to have been colonized from Sweden in the 13th century. We have no historical sources to shed light on colonization and village formation in the area, but through archaeological excavations of medieval villages since the start of this century, we have learned more about the early history of the landscape.

One of the best preserved villages is Mankby in Espoo, which was abandoned in 1556 and remained untouched until it was rediscovered in 2004. Since 2007, Espoo City Museum has conducted research excavations in Mankby, in order to increase our knowledge of how villages were formed and how life in medieval villages was structured in this area. About twenty house foundations are visible above ground, and in the excavations we have found both early medieval layers and traces of the time before crop rotation.

The parish of Espoo arose in an area that was peripheral in relation to the central Finnish areas at the end of the Iron Age. We have no traces of Iron Age settlement, but pollen analyses show that there was tillage in the area from the 11th century. Village excavations in the area have shown that there was permanent village settlement from the 13th century, which continued to exist into modern times.

The medieval evidence reveals an unexpectedly multifaceted material culture and signs of good trading contacts, possibly due to the relative proximity of Reval. At the same time, there are certain features in the Nyland villages which seem archaic, chiefly the fact that people appear to have used village cemeteries throughout the Middle Ages.

* * *

Byar i ett kolonisationslandskap

SVERIGE OCH FINLAND HAR mycket gemensam historia. Och det här är inte bara ett konstaterande som hör hemma i festtal, utan också ett konkret historiskt faktum. Särskilt vi som håller på med olika maktrelaterade frågor och tittar på hur samhällsstrukturerna etablerar sig i landskapet jobbar ju med frågor som knyter an till det tidiga riksbildandet och därmed måste vi försöka se de maktrelationer som var aktuella då – inte de som gäller i dag. Det blir ofta väldigt konstgjort att dela upp historieämnet enligt dagens nationalstater. Den här texten presenterar ett material som vi har jobbat med i Esbo i södra Finland, och förhoppningsvis väcker det tankar och diskussion om likheter och olikheter kring de strukturer som har iakttagits i andra material, på olika håll i Norden. Kanske kan det besvara frågor kring vilka fenomen som är regionala strategier och vilka som är en del av en större, kanske rikstäckande utveckling.

Artikeln presenterar materialet från Esbo stadsmuseums och Helsingfors universitets utgrävningar i den medeltida byn Mankby i Esbo, ett projekt vars utgrävningar ännu pågår. Projektet jobbar med frågor kring bystrukturer i ett område som antagligen – vi har inga skriftliga källor som belyser skeendet – koloniserats från dagens Sverige under 1200-talet. Materialet från Mankby kan kompletteras med material från de exploateringsutgrävningar av andra medeltida byar, som utförts i Esbo under 2000-talet. Samtidigt vill jag ge en överblick av den bebyggelsehistoriska utvecklingen i området och framföra tankar om hur de arkeologiska iakttagelserna kommunicerar med den kunskap vi har om det historiska händelseförloppet.

Landsbygdsarkeologin är en relativt ny företeelse inom den finländska medeltidsarkeologin, men under 2000-talets lopp har särskilt medeltida byar alltmer blivit arkeologiskt erkända och utforskade. Esbo stadsmuseum har sedan 1990-talet haft en pionjärroll inom den medeltida landskapsarkeologin i Finland. Detta beror delvis på att Esbo i dag utgör ett område som exploateras intensivt, vilket har skapat ett behov att inventera och undersöka den medeltida bebyggelsen innan den förstörs under moderna byggnadsprojekt (Haggren 2008).

Fig. 1. Mankby övergivna bytomt i Esbo är en av de mest välbevarade medeltida byarna i Finland. Nr. 1–22 på kartan är senmedeltida husgrunder synliga ovan mark.

Figure 1. The deserted village site of Mankby in Espoo is one of the best preserved medieval villages in Finland. Nos. 1–22 on the map are late medieval building foundations that are visible above ground. (Uppmätning/survey Maija Holappa 2007)

Nya landskap

Först några ord om landskapets särdrag innan vi zoomar in på bynivå. Nyland är ett landskap som, precis som landskapsnamnet säger, inte har alltför gamla anor att luta tillbaka på. I de historiska källorna börjar Nyland figurera i början av 1300-talet (Haggrén 2008a). Det här området, som i dag hyser huvudstaden Helsingfors och är ett av Finlands tätast befolkade områden, var inte ett centralområde under vare sig järnåldern eller medeltiden. De centrala områdena hittade man däremot i gamla kulturområden som Egentliga Finland, Tavastland och Karelen. Dessa uppvisar mångsidiga järnåldersfynd, och i dessa samma områden manifesterade sig den svenska makten redan i slutet av 1200-talet med borgbyggena i Åbo, Tavastehus och Viborg.

Nyland, däremot, ger närmast intrycket att ha fungerat som ett gammalt nyttjanderättsområde som utnyttjades för svedjebruk och fångstnäringar av tavastlänningar och finnar (d.v.s., folk från Egentliga Finland, landskapet runt Åbo i sydvästra Finland). Under senare år har denna bild fördjupats, i och med att man konstaterat att det nog har funnits en åkerbrukande befolkning i området sedan 1000-talet. Detta visar bl.a. de pollenanalyser från sedimenten i sjön Hannusträsk i Esbo, som innehåll pollen från korn och råg som daterades till 1000-talets början (Alenius 2006).

Senast under 1200-talets lopp anländer en svensk kolonisation till detta, trots allt, glesbebyggda område. Det egentliga aktörsskapet bakom denna kolonisation är höljt i dunkel. När vi står med facit i hand, d.v.s. ett skriftligt källmaterial som berättar om situationen några sekel senare, kan man se att det skett förändringar. Nyland, precis som övriga Finland, betraktas som en del av det svenska riket, befolkningen är organiserad i byar, frälsegårdar och ett fåtal städer (i Nyland endast Borgå). Man kan också konstatera att kristendomen har fått fotfäste, och att det finns en svenskspråkig allmogelängs med kusten. Alla dessa skeenden måste ha ägt rum under 1100–1300-talen, men det finns nästan inga skriftliga källor som belyser hur processen gick till. Varför genomfördes alla dessa strukturella förändringar, och vilka aktörer var det som låg bakom dem (Rosendahl 2008a)?

Äldre forskning har i någon mån diskuterat frågan, men sällan ur ett aktörsperspektiv, snarare ur en etnisk-kulturhistorisk synvinkel. Svenskarnas ursprung och kolonisationens tidpunkt har diskuterats flitigt, och ofta har saken lyfts fram

i samband med olika språkstrider. Om medeltiden accepteras som tidpunkt för svenskarnas ankomst, konstaterar man ofta att kolonisationen anlände från Hälsingland, Norrland, Dalarna eller Gästrikland (t.ex. Ramsay 1924:13f). Argumentet för detta är förekomsten av ortnamn som Helsing (Helsingfors), Dalkarlby och Gesterby etc. i Nyland. Den här tolkningen har långa traditioner, den uppkommer redan under stormaktstiden. En text från 1639 omtalar staden Helsingfors som ”en påminnelse aff våre Förfäders segerrike Wappn, och utur Hälsinglandh dit först förde colonier” (Tigerstedt 1850:340, Lönnqvist 1995:54–67).

Det är inte förvånande att den stormaktstida retoriken frammanade en bild av en expansiv forntid och drog raka slutsatser ur ortnamn. Däremot kan det tyckas märkligt att denna bild inte ännu har reviderats av modern forskning. Det omtalas sällan orsaker till varför dessa Hälsinglänare i större utsträckning skulle ha haft ett incitament att kolonisera den finska kusten. Eftersom dessa områden i sig koloniserades vid denna tid, så är det svårt att förstå hur Hälsingland, Norrland, Dalarna och Gästrikland kunde producera ett tillräckligt befolkningsöverskott för att kolonisera helt nya områden. Istället för att tolka dessa ortnamn som uttryck för kolonisationens ursprung borde ortnamnen som hänvisar till de här landskapen istället kanske tolkas som uttryck för minoriteter i befolkningsstrukturen.

En annan synvinkel framförs av dialektforskningen, som har påvisat att de nyländska dialekterna uppvisar likheter med södermanländska och uppländska dialekter (Ivars 2002:82ff). En utflyttning ur Mälارlandskapen skulle vara lättare att förstå ur ett perspektiv där man tar i beaktande situationen på västra sidan Bottenviken. Det befolkningsstryck som förekom i Mälardalen under tidig medeltid kan mycket väl ha resulterat i en befolkningsström österut.

Det är också oklart om kolonisationen var ett medvetet maktpolitiskt drag. Traditionellt har man tidigare utgått från att kolonisationen var en följd av korsstågen och initierad av kungamakten. En annan förklaring kunde vara att det fanns någon annan form av elit bakom kolonisationen, att det skulle röra sig om ett frälsestyrt expansionsprojekt. Särskilt i Västra Nyland finns närvaron av ett medeltida frälse i landskapet (Haggrén 2006). En tredje modell kunde vara att söka aktörsskapet på gräsrotsnivå, att befolkningsökningen helt enkelt kunde ha lett till att enskilda individer valde att söka sig bort från alltför tätbebyggda centralområden för att bli bönder i ett nytt land (Lindqvist 2002:46f). Det verkliga

historiska förloppet kan mycket väl ha varit en kombination av dessa olika förklaringsmodeller. Särskilt om man iakttar hur den svenska närvaron etablerade sig i Finland som helhet under medeltiden, kan man se att olika strategier har förekommit i olika områden (Rosendahl 2008?:63ff).

Bygden och byn

Det område som vi fokuserar närmare på i det här sammanhanget är Esbo i mellersta Nyland. Precis som de andra nyländska socknarna i övrigt, så var Esbo en stor socken. I jordeboken från 1540 fanns ca 90 byar och 353 hemman. I söder sträckte sig socknen ut i skärgården, i norr fanns karga skogsområden. Den medeltida bosättningen tenderade att koncentrera sig kring bördiga ådalar, men några små byar fanns också i de norra skogsområdena. I skärgården fanns bara ett par hemman (Haggren 2008b:79ff).

Den arkeologiskt mest välundersökta byn i Esbo är Mankby, en by som haft sex-åtta hemman under medeltiden och som torde ha varit en rätt stor, men i övrigt ordinär nyländsk by. När byn i mediet av 1500-talet för första gången dyker upp i ett historiskt källmaterial, kan man se att byn hade åtta gårdar. Av dessa var sex bebodda, de två övriga innehades av bönder som själva bodde i två av Mankbys grannbyar. Enligt näbbskattelängden fanns det 30 nattvardsgångna personer i byn år 1548, så det totala invånarantalet kan ha legat någonstans emellan 40 och 50 personer (Haggrén & Rosendahl 2008).

Alla bönder i Mankby var skattebönder. I Esbo socken spelar frälset en väldigt obetydlig roll. I socknen fanns bara ett par frälselandbohemman och den lågfrälse sättegården Gräsa, som inte hade några landbogårdar under sig. I jämförelse med andra områden i både västra och östra Nyland, är andelen skattebönder påfallande hög just i Esbo. I övriga Finland var dock den höga andelen skattebönder typisk, ca 95 procent av alla bönder i Finland var skattebönder, en hög siffra jämfört med det område som idag utgör Sverige, där endast hälften av bönderna var skattebönder.

Dessa bönder drabbas år 1556 av en överhöghet i form av Gustav Vasa, som har beslutat att grunda en kungsgård i Esbo. Kungen hade fastnat för markerna vid Mankån och Gumböleån, där byarna Esboby och Mankby odlade sina åkrar i den bördiga ådalen. De två åarna bildade en fors som gav möjlighet till såg- och

Fig. 2. En av de medeltida husgrunder som har kommit fram under utgrävningarna i Mankby.

Figure 2. *One of the medieval houses that have been unearthed in the excavations of Mankby. (Foto/ Photo: Georg Haggrén)*

kvarnverksamhet, ett typiskt drag vid Vasatidens kungsgårdar. Vid sommartinget den 27 augusti samma år löstes böndernas egendom in mot motsvarande gårdar i trakten. Bysamhällena i Mankby och Esboby splittrades, och i källmaterialet kan man se hur husbönderna från Mankby och Esboby dyker upp i andra, närliggande byar. På Esbobys tomtmark byggs själva kungsgården upp. Mankby, som ligger ca 500 meter söderut lämnas öde. Efter att byn övergavs användes dess tomtmark antagligen som ladugård, men redan efter ett par år flyttades ladugården till en plats närmare själva kungsgården (Haggrén & Rosendahl 2008).

Detta abrupta slut på Mankbys historia har dessbättre skapat en förträfflig situation för oss arkeologer. Mankby var helt bortglömd i Esbo gårds skogsmarker då byn återfanns år 2004 i samband med en fornlämningsinventering. Till vår glädje var Mankby orörd av all modern åverkan. Redan ovan mark var det möj-

ligt att identifiera ett tjugotal spisirösen och husgrunder. Eftersom byn är orörd sedan 1500-talet ligger kulturlagren från medeltiden precis under torvlagret. Det var också möjligt att se utgrävningar och terrasseringar som byggts kring husen. Dessutom kunde man identifiera vägsträckningar i alla fyra vädersträck, bl.a. en tydlig halv väg som leder österut från byn ner mot Mankån. Under medeltiden har den stora strandvägen från Åbo till Viborg högst antagligen gått via Mankby.

År 2007 inledde Helsingfors universitet och Esbo stadsmuseum ett forskningsprojekt i Mankby (Haggrén & al, rapport 2007, 2008, 2009), och i samband med forskningsutgrävningarna har vi kunnat konstatera att byn är en av de bäst bevarade medeltida bytomterna som hittills påträffats i Finland. Eftersom byn inte överges på grund av fattigdom, utan tvärtom mitt i en blomstringsfas, kan Mankby dessutom uppvisa ett rikt fyndmaterial i jämförelse med andra ödebyar. I utgrävningarna, som har pågått ca en månad varje säsong sedan 2007, har vi också kunnat identifiera äldre bebyggelselager under de synliga husgrunderna. Våra äldsta ^{14}C -dateringar sträcker sig till slutet av 1200-talet, vilket kunde vara en potentiell nybyggarfas på bytomten.

Samtidigt som det har visat sig att bytomten har varit bebyggd åtminstone från 1200-talet till 1500-talet, har vi även iakttagit spår av strukturella förändringar inom bytomten genom tid. Ett område som ligger centralt i den senmedeltida byn och närmast ger intrycket av att ha fungerat som en obebyggd bygata tätt omgiven av byggnader, har under en tidigare period utgjort byns odlingsmark. Här påträffades årderspår i botten av de äldre lagren, och vi kunde iaktta två fornlämnar som stratigrafiskt kunde definieras som äldre än 1400-talsbyggnaderna som legat invid denna plats. Makrofossilmaterialen från åkrarna har innehållit enbart odlingsväxterna råg och korn, så det är tydligen fråga om spannmålsodling, inte köksträdgårdar. Det här tyder på att det har skett en viss förskjutning av bebyggelsestrukturen under tomtens användningstid. Preliminära resultat tyder på att den äldsta bosättningen har sin tyngdpunkt något högre topografiskt än den yngre, eller att den yngre helt enkelt breder ut sig över ett större område och därför också tar i bruk äldre odlingsmark.

Till byns ägor hör två stora åkrar som är belägna på östra sidan om bytomten, mellan bytomten och Mankån som flyter i nord-sydlig riktning förbi området. Dessa åkrar förblev i bruk efter att kungsgården tog över Mankbys marker och

hör ännu i dag till Esbo gårds jordbruksägor. Åkrarna är jämnstora och väl avvägda för tvåsädesbruk. Eventuellt kunde de små åkerplättar som hittats inne på bytomtens område kunna härröra från ett äldre och mer småskaligt åkerbruk, möjligen ensädesbruk.

Själva tomten är placerad i en skyddad backe som sluttar mot sydost. På det här sättet blir själva bytomten skyddad från kalla nordliga vindar och de hårda västliga vindar som ofta blåser över finska kusten. Dessutom gör sluttningen mot ån att backen är väldränerad och torr. Dessa faktorer skapar tillsammans ett behagligt mikroklimat, som kan ha inverkat på valet av boplat. Motsvarande lägen i skyddade backar har iakttagits vid andra medeltida bytomter i området (t.ex. Köklax och Finnå i Esbo, Ors by i Ingå och Gubbacka i Vanda), de medeltida byarna ligger snäppet högre än åkermarken, i skyddade lägen bakom en bergsknall eller i en sluttning. De karterade historiska byarna ligger ofta aningen högre topografiskt sett, i de fall som byn fortsatt att existera in i tidig modern tid.

Ting och handelsvaror

Andra faktorer som kan ha inverkat på val av boplat är de resurser som just denna plats erbjöd nybyggarna. Mankåkrarna nere vid ån har en bördig lerjord, den närbelägna forsen gav vattenkraft och fiske. Spår av andra typer av resursutnyttjande än jordbruk och fiske har vi inte kunnat hitta, men däremot finns det definitivt spår av handel. Mankån fungerade ännu på medeltiden som en farled till Finska viken, så Esboområdet hade goda möjligheter att idka Revalshandel i Estland. Från 1500-talet finns det mycket historiskt källmaterial som berättar om Esboböndernas bondeseglation, bland andra ett omnämnande från år 1519 om en bonde från Maghen buw (Mankby) i en Revalsborgares räkenskaper. Det arkeologiska materialet visar att det funnits kontakter utåt redan tidigare, vi har stengods och glas från 1300-talet fram till 1500-talet. Materialet från Mankby innehåller mycket metallföremål, som sporrar, smycken, sybehör, knivar och beslag som representerar ett hantverk som måste ha nått byn utifrån. Ett antal silvermynt och ett par blyplomber berättar också om handelskontakter (Haggren & Terävä, i rapport 2009, Rosendahl 2008c). Den materiella kulturen har alltså varit internationell, rentav till den grad att utgrävningarna har luckrat upp den gängse bilden

Fig.3. Bordskniv med nitar, beslag och knopp av brons samt ett delvis bevarat benhandtag. Fynd från Mankby 2009.

*Figure 3. Table knife with rivets, end cap and shoulder plates of bronze, and partly preserved bone handle. Found in Mankby in 2009.
Foto/Photo: Piia Klaavu. Finlands nationalmuseum/The National Museum of Finland.*

Fig. 4. Skärvor från en, eventuellt sydiskandinavisk, kanna från 1200 eller 1300-talet. Fynd från Köklax, Esbo 2003.

Figure 4. Sherds from a 13th or 14th century pitcher, possibly of South Scandinavian origin. Found in Köklax, Espoo in 2003.

Foto/Photo: Ulrika Rosendahl Museiverket/National Board of Antiquities

av en fattig och helt självförsörjande medeltida allmoge.

Ett exempel på detta är förekomsten av ett tjugotal bordsknivar i det arkeologiska materialet. Bordsknivar är, till skillnad från vanliga täljknivar, försedda med en platt tånge, som omges av två ben- horn- eller träplattor som utgör själva handtaget. Med denna knivtyp uppnås främst ett större dekorativt värde, handtagsplattorna nitades fast med mässings- eller bronsnitar, kniven dekorerades med beslag och knivhandtagens ändor försågs ofta med en dekorationsknopp. Bords-

kniven dyker upp i Europa under 1300-talet och blir allmän under 1400-talet (Cowgill [1987] 2008:9,26ff). Senast under 1400-talets andra hälft dyker den alltså upp på den nyländska landsbygden. Flera av knivarna från Mankby hade kvarnitar och beslag, och dessutom hittades ett par lösa mässingsknoppar.

Knivarna kan anses vara kopplade till en kontinental bordskultur eller åtminstone till en materiell kultur som använder samma föremål som återfinns i kontinentens måltidsskick. Liknande tankar väcker också förekomsten av importkeramik i det arkeologiska materialet från Esbobyarna. Den första utgrävning som fick oss att inse att man även på den nyländska landsbygden kan hitta ett internationellt fyndmaterial, var exploateringsutgrävningarna 2002 och 2003 i byn Köklax (Haggrén 2005), en grannby till Mankby. Till skillnad från Mankby hade Köklax by varit bebodd ända fram till 1970-talet, och bytomten uppvisade en hel del störningar i stratigrafien, som i många fall försvårade det arkeologiska arbetet. Trots detta kunde man iakttä flera huslämningar från 1200–1300-talet och framåt.

Bland fyndmaterialet från Köklax fanns ett intressant keramikmaterial, som inte direkt var stort, men desto mångsidigare. Huvudtyperna utgörs av Östersjökeramik, rödgods, protostengods och stengods. Östersjökeramiken från Esbobyarna kan troligen dateras till 1200–1300-talet, och påminner om motsvarande fynd från Estland (jfr Tvauri 2000). Östersjökeramiken kan tolkas som en slavisk kontakt, som alltså förfaller ha funnits på den Nyländska landsbygden längre fram i tid än på andra sidan bottniska viken. Kontakter västerut kan spåras i en annan rätt speciell keramiktyp, som återfinns i en kanna som kan dateras till 1200–1300-talet. Kannan saknar glasyr, men i övrigt påminner den om skandinaviskt äldre rödgods. De närmaste motsvarigheterna vi har hittat är fynden från den danska keramikverkstaden vid Faurholm, som uppvisar nästan exakt samma form och dekoration (Liebgott 2001:139ff, fig 1). Från och med 1300-talet dyker det tyska stengodset upp i materialet, först i form av protostengods, och senare som ett helt sintrat gods. Från 1500-talet framåt förekommer också rikligt med yngre rödgods i materialet (Haggrén 2005:92ff).

När Köklax grävdes ut 2002 och 2003 var flera av dessa kärtyper nya bekantskaper i en medeltida landsbygdscontext, men snart därefter började man hitta liknande typer i material i Västra Nyland (bl.a. Haggrén, Jansson & Pihlman 2003, Jansson 2004). Även Mankby har producerat ett keramikmaterial som

innehåller Östersjökeramik, stengods och yngre rödgods. I Östra Nyland och i de inre delarna av Finland, där dock byutgrävningarna ännu är få till antalet, har man också påträffat enskilda skärvor av tyskt stengods i material från landsbygden (Salonen&Väisänen 2006, Adel 2008:45f, Pellinen 2007).

Bygravgårdar?

Även om den materiella kulturen på den nyländska landsbygden förefaller internationell och utåtriktad, finns det också drag som förefaller arkaiska, och rätt så avvikande i en jämförelse med en allmän europeisk samtid. År 2006 påträffades 43 gravar precis utanför Finnå medeltida bys tomtmark, (Haggrén & al rapport 2006) och 2003 hittades också ett par gravar i samband med utgrävningarna i

Fig. 5. Gravgården som påträffades vid Finnå medeltida bytomt i Esbo 2006.

Fig. 5. The graveyard found on the medieval village site of Finnå, Espoo 2006. (Foto/Photo Georg Haggrén)

Köklax by (Haggrén 2005:90ff). Vi blev tvungna att ställa oss frågan om bönderna i Nyland har använt sig av bygravgårdar, helt i strid med uppfattningen om att den kristna befolkningen alltid begravde sina döda i vigd jord?

Den första tolkningen av gravarna i Finnå var att de måste härröra från tiden innan det fanns en egentlig kyrkobyggnad i Esbo socken. Den nuvarande stenkyrkan i Esbo socken har daterats till 1480-90-talet genom dendrokronologisk analys av bevarade byggnadsställningar. Före detta har Esbo, som ännu då var en kapellförsamling under grannsocknen Kyrkslätt, troligen haft en mindre kyrkobyggnad av trä från 1350-talet och framåt (Hiekkanen 1999, Korhonen 1999, Zetterberg 1999). Även om det verkade rimligt att föreställa sig att bygravgården skulle ha varit en nödlösning som användes under tidig medeltid i en kyrkolös bygd, fick denna tolkning inget stöd i ¹⁴C-dateringarna. Tvärtom visade det sig att den äldsta dateringen sammanfaller tidsmässigt ganska exakt med tiden för stenkyrkans byggnadsskede (1400-1490), de övriga dateringarna landade i tidigmodern tid. Att gravarna kan vara så unga är i sig intressant. Resultaten kan kopplas till Juha Ruohonens (2005, rapport 2008-2009), inventeringar och undersökningar av gravplatser från historisk tid i Mellersta Finland, som har visat att det inte är helt ovanligt att hitta gravar från 1600-1700-talet på t.ex. holmar i insjöar.

I Finnå finns det ändå orsak att misstänka att de tidigmoderna dateringarna eventuellt inte representerar gravgårdens hela användningstid. Den sura jordmånen hade gjort att det osteologiska materialet bevarats ytterst dåligt, vilket betyder att de äldsta, eventuellt medeltida, benen knappast är bevarade. Stratigrafiskt kan man iaktta att gravgården varit i bruk över en längre tid, den uppvisar åtminstone två olika stratigrafiska användningsskeden, i det äldsta skedet har gravarna grävts i typisk kristen öst-västlig riktning i fyra regelbundna rader. I ett senare skede har nya gravar grävts igenom det äldre lagret. Dessa var grävda i något olika riktningar, nordväst-sydost, sydväst-nordost, eller öst-väst.

Enbart elva av gravarna innehöll benrester, varav endast sex kunde tas tillvara för närmare analys. Osteolog Hanna Kivikero blev tvungen att analysera benmaterialet redan i fält, eftersom benen inte kunde grävas upp utan att förstöras. I och med den dåliga bevaringsgraden kunde endast två människoben med säkerhet fastställas. De övriga fyra identifierade benen var nötboskap, och intressant nog verkar benen verkligen begränsa sig till gravkontexten, så det är möjligt att

man kan tolka dem som en del i en begravningsritual (Kivikero rapport 2007). I övrigt verkade gravarna representera ett kristet, föremålslost gravskick. I de gamla järnåldersbygderna i västra Finland frångår man föremål i gravarna i början av 1200-talet, i östra Finland något senare (Purhonen 1998:134).

I ett par fall påträffades trärester som antagligen har hört till kistor, och vissa gravar hade en rektangulär form som antagligen uppstått som ett spår av en förmultnad träkista. Vissa gravar hade dock otydliga kanter, antagligen för att den döde begravts i enbart svepduk. I gravjorden förekom ofta natursten som fyllning. Utgående från storleken på gravarna kan man konstatera att både barn och vuxna hade begravts på gravgården i Finnå (Haggrén & al rapport 2006).

Eftersom det påträffades ett par liknande gravar i Köklax, och även vissa, fortfarande osäkra, tecken på gravar i Mankby, aktualiseras frågan om bygravgårdar är ett allmänt förekommande fenomen på den nyländska landsbygden. För att besvara den frågan behövs fler utgrävningar, och ett större material att luta sig tillbaka på.

Mot nya synsätt

Den landsbygdsarkeologi som har utvecklats under 2000-talet har gett mycket ny information om de byar som utgjorde bebyggelsens kärna under medeltiden i södra Finland. Det forskningsprojekt som pågår just nu i Mankby håller på att gå in i sitt nästa skede, där den här informationen förhoppningsvis skall producera mer kunskap om landskapets strukturer som ett vidare begrepp. För att kunna knyta ihop de iakttagelser vi ser i fält med de förändringar som pågår i det medeltida samhället i stort krävs ännu mycket arbete och inte minst ett tvärvetenskapligt samarbete.

Många fakta står dock klara. Bland annat det att de arkeologiska utgrävningarna som har gjorts i området har aktualiserat historiska frågeställningar som har slumrat i decennier då brist på skriftligt källmaterial blev ett oöverstigligt hinder för forskningen. Hit hör frågor kring bebyggelsehistorien, 1300-talets ödeläggelse, kolonisationen av området och mycket mer. Samtidigt ger den nya informationen inspiration till helt nya frågeställningar som vi inte kunnat eller vågat förvänta oss att hitta kunskap om; kontaktnätverk, normbrytande handlingar, vardagliga händelser och oväntade traditioner. I de här diskussionerna har de egentliga landskaparna en möjlighet att komma fram. ✎

Rapporter (opublicerade):

- Haggrén Georg, Rosendahl Ulrika, Holappa Maija, Knuutinen Tarja, Kunnas Olli, Salonen Anna-Maria & Tevali Riikka. Espoo Suomenoja Finnoon Kylätontti. Kaivaus 11.9. – 13.10.2006. Museovirasto, Rakennushistorian osasto.
- Haggrén Georg, Holappa Maija, Knuutinen Tarja, Kunnas Olli, Pitkänen Tero & Rosendahl Ulrika 2007: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kartoitus ja koekaivaus 2007. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Haggrén Georg, Holappa Maija, Kivikero Hanna, Knuutinen Tarja, Rohiola Ville-Martti, Rosendahl Ulrika, Rönkkö Tanja, Salonen Anna-Maria, Siltainsuu Jenni & Terävä Elina 2008: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivauskertomus 2008. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Haggrén Georg, Holappa Maija, Knuutinen Tarja, Eklund Annika, Heinonen Janne, Kivikero, Hanna, Rosendahl Ulrika, Salonen Anna-Maria, Siltainsuu Jenni & Terävä Elina 2009: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivauskertomus 2009. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Juha Ruohonen. Hankasalmen Ruumissaaret. Hankasalmen historiallisen ajan hautapaikkojen inventointi 2008–2009. Arkeologia, Turun yliopisto.
- Kivikero Hanna 2007. Osteologinen raportti. Espoo, Finno. Bilaga i Haggrén & al 2006.

Litteratur:

- Adel, V. 2008. Recent Archaeological Reserch of Rural Medieval Sites in the Pirkanmaa Inland Region, SW Finland. *SKAS* 3/2008.
- Alenius, T. 2006. Historia paljastuu pohjasta. *Hannusjärvi hetkiä – kerroksia – elämää*. Espoon Hannusjärven suojely ry Vantaa 2006.
- Cowgill, J. (1987) 2008. The Manufacturing Techniques. *Knives and Scabbards*. Museum of London. London.
- Haggrén G. & Rosendahl, U. 2008. Mankby och de sista byborna – en epilög. *Byn. Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 10. Helsingfors.
- Haggrén, G. 2005. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt i Köklax, Esbo. *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 65: 83-101. Helsingfors.
- Haggrén Georg 2006. Frälset, kolonisationen och sockenbildningen i Västra Nyland. *Finskt museum*.

- Helsingfors.
- Haggrén, G. 2008a. Nylands uppkomst – Västra Nylands medeltid. *Byn. Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 10. Helsingfors.
- , 2008b. Esbos medeltid. *Byn. Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 10. Helsingfors.
- , 2008c. Landsbygdsarkeologi och medeltida bytomter i Finland. *SKAS* 3/2008.
- Haggrén, G., Jansson H. & Pihlman, A. 2003. Snappertunan Kullåkersbacken. Unoh-
tunut tutkimuskohde unohdetulla alueella. *Muinaistutkija* 2/2003.
- Hiekkanen, M. 1999. Esbo medeltida stenkyrka. *Glimtar ur medeltiden*. Esbo
stadsmuseums forskningsserie 6. Esbo.
- Immonen, V., Lempiäinen, M. & Rosendahl, U. (red.) *Hortus Novus. Fresh approaches to
medieval archaeology in Finland*. AMAF XIV. Turku.
- Ivars, A.-M. 2002. ”Vad säger dialekterna om bebyggelsehistorien?”. *När kom svenskarna
till Finland?* (Red.) A.-M. Ivars & L. Huldén. Skrifter utgivna av svenska litteratur-
sällskapet i Finland nr 646. Ekenäs.
- Jansson, H. 2004. Historiallisen ajan alun arkeologiaa Suomen eteläkörjessä. Hangon
Gunnarsängens tutkimukset vuosina 2003 ja 2004. *SKAS* 4/2004.
- Korhonen, T. 1999. Några iakttagelser kring stockarna på Esbo stenkyrkas vind. *Glimtar
ur medeltiden*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 6. Esbo.
- Liebgoth N.-K. 2001. Keramikken fra Faurholm. *Middelalderige Pottemagerovne i
Danmark*. Hikuin 28. Højbjerg.
- Lindkvist, T. 2002. Sverige och Finland under tidig medeltid. *När kom svenskarna till
Finland?* (Red.) A.-M. Ivars & L. Huldén. Skrifter utgivna av svenska litteratursäll-
skapet i Finland nr 646. Ekenäs.
- Lönnqvist, B. 1995. Helsingfors vapen – Nylands Vapen. En studie i svensk stormakts-
tida mentalitet. *Finskt museum* 1993. Helsingfors.
- Pellinen, H.-M. 2007. *Reconstruction and archaeology – a case study of a village from
historically recorded times*.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus.*
SMYA 106 (With English summary: On the arrival of Christianity in Finland. A
study in the archaeology of religion). Helsinki.
- Ramsay, A. 1924. *Esbo socken och Esbogård på 1500-talet*. Helsingfors.
- Rosendahl, U. 2008a. Kolonisation och nybyggare i den tidiga medeltiden. *Byn*.

- Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 10. Helsingfors 2008.
- , 2008b. Byn och dess byggare. *Byn. Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 10. Helsingfors.
- , 2008c. Mankby. Andra sommaren i den medeltida byn. *SKAS* 3/2008, s. 54–59.
- Ruohonen, J. 2005. Saariin ja metsiin haudatut. Historiallisen ajan hautapaikkoja Kangasniemellä. Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle. Turun yliopisto.
- Salonen, N. & Väisänen, R. 2006. Pernaja Gammelby Tömtåker. Löytöjen kertomaa. *SKAS* 4/2006.
- Tigerstedt, K. 1850. *Handlingar rörande Finlands historia*, bd 22. Helsingfors.
- Tvauri, A. 2000. Loode-Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11. – 16. sajandil. Eesti Arheoloogia Ajakiri 4/2000.
- Zetterberg, P. 1999. Dateringen av Esbo gamla kyrka. Trädets årsringar daterar kyrkar och förmedlar kunskap om medeltiden.

Författarpresentation

Ulrika Rosendahl f. 1979, Arkeolog, arbetar på Esbo stadsmuseum och är doktorand vid Helsingfors universitet. Skriver avhandling om medeltida strukturer och strategier på den nyländska landsbygden. Har jobbat med byutgrävningar sedan 2002, och även forskat i maktmanifestation på sätesgårdar från 1500-talet.

Utskrift 11

DET ELFTE NUMRET av Utskrift fokuserar på människan som aktör i landskapet – *landskaparen*. Vilka var de människor som arbetade i och aktivt formade landskapet under perioden yngre järnålder till nyare tid? Aktuella frågor i ämnet diskuterades vid konferensen Landskaparna, som anordnades i november 2009 på Smålands Museum i Växjö. Konferensen samlade skandinaviska forskare från olika discipliner – främst arkeologer, historiker och kulturgeografer som aktivt arbetat med landskapet som tema. Elva av inläggen från sessionerna Landskaparna, Regionala strategier, Dynamiska landskap samt Land och stad, har skrivits om till artiklar och presenteras inom ramen för detta nummer.

KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN 1102-7290